

Staročeský spisovný jazyk. Hus.

1. Již mezi staročeskými památkami — třeba tu přihlížeti k památkám z konce stol. XIII. a ze stol. XIV. — nalézáme skupinu, která je po stránce jazykové více méně jednotná a v které se obráží tehdejší fáze jazykového vývoje. Vedle ní však jsou četné jiné, odchylné se od ideálního průměrného jazyka příslušné periody tím, že se v nich hojněji vyskytují dialektické zvláštnosti¹. Z toho vyplývá, že v této době všeobecně uznávaného spisovného jazyka ještě nebylo.

2. Zcela jinak je tomu v XV. stol. po Husovi, v němž proto mnozí viděli zakladatele českého spisovného jazyka. V tom smyslu praví o něm Jar. Vlček²: „Jednotné spisovné řeči české, kterou vlastně teprv vytvořil, zvoliv nejpokročilejší její typ: živou mluvu středních Čech a vymýtiv z ní tvary zastaralé i dialektické, — vtiskl pečeť své individuality ...“ a dále: „on je tvůrcem jednotné české řeči spisovné.“ A V. Flajshans praví³: „On první vytvořil

¹ Mezi nimi lze rozeznávat jednotlivé skupiny s určitými hláskovými zvláštnostmi; tak na př. skupinu, v níž místo *l* bývá *e* (*é*), jako *czizucz* m. *tisuc* AlxH. 8, 26; 8, 28; *chzi* m. *ti* t. 9, 19; *hnuczi* m. *hnúti* AlxV. 271; *navracz* m. *navrat* ŽPas. 27. 4; *pogiczi* m. *pojiti* Tkadl. 14a atd. Ve skupině legend ze začátku XIV. stol. píše se vždy *hi* m. *i*: *zde i honady* Pil. b. 14 v LMar. 37 pak také *ha* m. *a*. Tyto zvláštnosti jsou i v několika jiných památkách, v nichž zejména *hi* je velmi časté. Pak čteme na př. *hohen* m. *ohen* ŽKlem. 82. 15. Také po stránce lexikální mají některé památky zvláštnosti, na př. ŽKlem. Ve větší ještě míře shledáváme tyto a podobné odchylky v těch památkách, jež vznikly na východní části českého jazykového území (zvláště na Moravě), na př. v Kat., EvVíd., EvOl. nebo hlavně v Sekvencionáři.

² Dějiny české lit. I. 1, 107.

³ Mistr Jan řečený Hus z Husince 275 a násl.

z různých nářečí, na něž dosud jazyk český byl roztržěn, jeden společný jazyk spisovný; pro něž vybral nářečí pražské,“ a dále: „on jest velký tvůrce naší řeči spisovné . . . ; jazyk český podnes nese pečeť tvůrčí ruky Husovy.“ Podobně mluví i v druhém díle, pojednávajícím o Husovi¹: „Hus za jazyk spisovný vybral nářečí pražské . . . Tím zjednal Čechům jazyk spisovný, jehož užíváme podnes“².

Gebauer se snažil přivést tyto zásluhy na pravou míru. Rozdíl, který je mezi starou a novou češtinou, zvláště pak mezi češtinou před Husem a češtinou Husovou, není prý dílem Husovým, nýbrž se vyvinul nenáhlým vývojem a sám od sebe. O Husovi lze prý tvrditi jen to, že upustil od některých zastaralých jazykových tvarů a způsobů a místo nich zvolil to, co se náhradou za ně bylo vyvinulo. (Jubilejní řeč, srov. Hlas národa ze dne 22. října 1902.) Především však usiloval o uchování neporušenosti českého jazyka a o očištění jeho od všech germanismů. Odtud jeho výtky Pražanům, že užívají na př. *hantuch* místo správného *ubrusce*, *forman* místo *vozataj* atd.³

Přes to však třeba zdůrazniti, že české spisy Husovy byly

¹ Hus, jeho život a dílo 67.

² Tak se soudilo již dříve. J. Jireček přisuzoval vznik spisovného jazyka hnutí národnímu, vzniklému Husovými novotami (ČČM. 1863, 327; srov. také 1864, 384).

³ Ve výkladě Desatera kap. 40 (Hus E. I, 133 a násl.): „Také mají se (kniežata, páni atd.) postavit, aby česká řeč nehynula; pojme-li Čech Němkyni, aby děti ihned se česky učily a nedvojily řeči; neb řeči dvojenie jest hotové závidenie, roztrzenie, popuzenie a svár. Protož sv. paměti Karel císař, král český, přikázal jest byl Pražanom, aby své děti česky učili, a na radném domu, jemuž německy říekají rothaus, aby česky mluvili a žalovali. A věrně, jakož Neemiáš, slyšav, ano dietky židovské mluvie odpolu azotsky a neumějí židovsky, a proto je mrskal a bil: též nynie hodni by byli mrskanie Pražané a jiní Čechové, jenž mluvie odpoly česky a odpoly německy, říekajíc: *tobolka* za *tobolka*, *liko* za *lyko*, *hantuch* za *ubrusce*, *šorc* za *zástěrku*, *knedlík* za *šišku*, *renlík* za *trénožku*, *pancieř* za *kruněř*, *hunškop* za *konský náhlavek*, *marštale* za *konnici*, *mazhaus* za *vrchní sieň*, *trepky* za *chódy*, *mantlík* za *pláštíek*, *hauzsknecht* za *domovní pacholek*, *forman* za *vozataj*. A kto by mohl vše vypsati, co sú řeč českú již změtli? Tak, že kdy pravý Čech slyší, ani tak mluvie, nerozumie jim, co mluvie, a odtud pocházie hněv, závist, rozbroj, svárové a české potupenie.“

hojně čteny a že tím také působily na sjednocení tehdejšího spisovného jazyka. Sám Hus konstatuje, že se v Čechách nemluví jednotně („neb v jednom kraji českém jinak mluvie a v jiném jinak“); podává některé příklady této nejednotnosti a vybízí přímo, aby se jeho zásadami řídil i jazyk spisovný: „Protož prosím každého, kdož bude psáti, aby jinak nepsal, než jakož sem já psal“ (Post.). Tak vidíme, že na př. Chelčický po stránce jazykové je na něm úplně závislý¹.

3. Jazyk Husův nelze však ještě ztotožňovati s novočeským jazykem spisovným. Zčásti totiž ještě za jeho činnosti, zčásti pak po něm nastaly některé jazykové změny, jež však v jeho spis jazyce ještě provedeny nejsou. Odtud značný rozdíl mezi jazykem Husovým a našim novočeským jazykem spisovným. Hus užívá na př. ještě aoristů a imperfekta (třebaže jen v citátech a na místech na nich závislých), jež lze ostatně nalézt ještě u Hájka (Gebauer, Hist. ml. III 2, 63). V hojně míře se u něho vyskytují ještě genitivy jednotné na *-a* u neživotných *o*-kmenů, jež později mizejí, na př. *úmysla, úřada, do hrádka, od počátka, hřiecha* (sem tam ještě v bibli Kralické) atd. (srov. LF. XII, 268); part. jako *vzem*. Dlouhé *ó* (*bóh* atd.) a *ú* (*su*) se zpravidla ještě nediftonguje, *ie* se ještě neúží veskrze v *i*. Také po stránce lexikální užívá Hus některých výrazů, od nichž se později jako od zastaralých upouští, na př. *někaký, pecnec, nerod hřešiti* atd.

Přece však třeba připustiti, že se jeho jazyk značně přiblížil novočes. jazyku spisovnému. Největší zásluha Husova tkví arcit v tom, že přímo i nepřímou přispěl ke sjednocení spis. jazyka.

4. Následkem politické převahy, vzniklé vítězstvím husitských zbraní, zavládla čeština nejen v zemích českých (ve správě státní, v soudnictví, ve vojenství, ba dokonce i v diplomacii), nýbrž se rozšířila také za hranicemi, na př. v Polsku na konci století XV. a na začátku stol. XVI., když polský králevic Vladislav byl povolán na český trůn (srov. Nehring v Arch. f. sl. Phil. I, 67 a násl.). V pol. XV. stol. přičiněním Jana Jiskry byla čeština

¹ Flajshans: „Chelčický je v ní (ve své Postille) odvislý od Husa, má i jeho terminologii atd. Bez Husa nebylo by Chelčického“ (ČČM. 1905, 132—133).

zavedena jako spis. řeč i na Slovensku, kdež se udržela v tomto postavení do necelé poloviny minulého století; ba dokonce i na sněmu uherském se jí užívalo za králů Matyáše, Vladislava a Maxmiliána. Toto rozšíření však nebylo způsobeno výtvary literárními, protože pro ně v těchto neklidných dobách nebylo příhodných podmínek. Jen tak lze pochopiti značně zanedbaný jazyk, s nímž se shledáváme již u Pavla Žídka.
